

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

І. К. ВАСЮТА (Львів)

**Національно-визвольний рух
у Західній Україні (1918—1939 рр.)**

Національно-визвольний рух у Західній Україні в 1918—1939 рр. трактується дослідниками не тільки неоднозначно, а часто й суперечливо. Це стоїть на багатьох його важливих проблемах і зокрема історії Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). В часи сталінщини і так званого “застою” науковий аналіз розв’язання українського національного питання в західному регіоні України, що перебував під владою чужоземних поневолювачів, підпорядковувався політичній кон’юктурі, суто класовому підходу. Більшовицькі стереотипи оцінок історії революції і громадянської війни в Росії механічно переносилися на історію України 1917—1920 рр., особливо спотворювалася історія такого феномена, як західноукраїнська державність. За схемою, що склалася тоді у вітчизняній історіографії, після розвалу “клаптикової” Австро-Угорської імперії “реакційна” українська буржуазія Східної Галичини “перебрала” від неї владу і проголосила Західноукраїнську Народну Республіку, в якій встановився “контрреволюційний буржуазно-націоналістичний режим”, що “обманював” народ і чинив “насильство над ним” (І.І. Богодист, В.К. Осечинський, В.Ю. Маланчук, І.І. Компанієць та ін.). Революційно-визвольна боротьба розглядалася не інакше, як регіональна ланка в загальному ланцюгу реалізації міфіч-

ної ідеї світової соціалістичної революції, яка, на думку більшовиків, розпочалася з жовтневим переворотом 1917 р.

Принципово інше пояснення характеру подій у Східній Галичині на початку листопада 1918 р. спробував дати О.Ю. Карпенко, за концепцією якого після повалення влади Габсбургів на західноукраїнських землях була “в основному завершена народна національно-демократична революція”. Виступ вченого на конференції істориків Львова у березні 1956 р. і наступна публікація його статті, в якій доводилася провідна роль західноукраїнської буржуазії в названих подіях ¹, а революційний рух у Східній Галичині розглядався “поза зв’язком з радянською Росією і радянською Україною” ², викликали гостру дискусію, що завершилася публікацією колективної статті опонентів в “Українському історичному журналі” ³. В радянській історіографії на тривалий час утвердилося сфальсифіковане трактування ЗУНР, на об’єктивне висвітлення історії національно-визвольного руху в краї було накладено табу.

І лише у новітню добу незалежної Української держави була знята заборона на неупереджене дослідження становлення демократичної державності, багатьох тем політичної історії Західної України міжвоєнного періоду. Об’єктивне висвітлення їх стало можливим завдяки розсекреченню раніше недоступних для загалу істориків архівних фондів.

Науковій розробці історії ЗУНР присвячені монографії Б. Тищика і О. Вівчаренка; М.Р. Литвина і К.Є. Науменка; С.А. Макаруча; О. Красівського ⁴.

Ще одна “біла пляма” в історіографії зумовлювалася тим, що згідно з більшовицькою доктриною західноукраїнська інтелігенція у переважній своїй масі протиставлялася робітництву і селянству, спотворено трактувалася як “буржуазно-націоналістична”, “реакційна” суспільна верства, нездатна виконувати консолідуючу роль у визвольному русі. Цю прогалину в історичній науці певною мірою заповнюють монографічні дослідження В.Ю. Чоповського; О.С. Рубльова і Ю.А. Черченка ⁵. У різних виданнях останніх років надруковано також ряд статей, які розкривають окремі маловідомі сторінки суспільно-політичного руху в краї.

Найпомітніші здобутки новітньої вітчизняної історіографії у вивченні історії ЗУНР, особливо її державно-правових, воєнних та зовнішньополітичних аспектів і недостатньо — соціально-економічних проблем. Однак автори публікацій із зазначеної проблематики не вдаються до глибокого аналізу суспільних протиріч або розкривають їх лише у площині між-національних стосунків, обходячи складні й суперечливі проблеми про розстановку соціально-політичних сил, їх взаємодію або протидію, що безпосередньо впливали на характер, стратегію і тактику боротьби різних політичних партій і рухів у ході української революції на теренах Західної України. Не дістала належного відображення в історичній літературі також і боротьба політичних сил за утвердження у краї в 1918—1920 рр. одного з альтернативних типів державності — національно-демократичного (конституційно-парламентського) або тоталітарно-радянського та причин їхнього падіння. Не стали предметом всебічного дослідження проблеми розвитку різновекторного за політичною спрямованістю суспільного руху 20—30-х років. А ті розвідки й статті, що вийшли з-під пера партійних лідерів і публіцистів, написані згідно з ідеологічними уподобаннями авторів, присвячені обґрунтуванню програмних установок або відповідного політичного напрямку у визвольному русі. Головною трибуною їх виступів була партійна преса.

Історія української революції та суспільно-політичного руху у міжвоєнному періоді, його ідейно-політичні течії й соціалістичний характер од-

нобічно висвітлюються як радянською, так і зарубіжною історіографією, тоді як радянські дослідники, віддаючи данину панівній політичній ідеології, замовчували, а то й спотворювали радикально-націоналістичний, національно-демократичний, правоконсервативний і правосоціалістичний напрями в національно-визвольному русі, історики-україністи на Заході, навпаки, недооцінюють роль лівих угруповань, пролетарського і революційно-демократичного факторів у ньому, залишаючи поза увагою масову боротьбу населення краю за возз'єднання його в єдиній Українській державі на оновленій соціально-економічній основі. З методологічними позиціями останніх збігаються історичні погляди таких західноукраїнських істориків і політиків, як К. Левицький, М. Лозинський, М. Капустянський, О. Кузьма, А. Крезуб, М. Стахів, С. Томашівський, інших націоналістично орієнтованих послідовників державницьких ідей. Будучи сучасниками й учасниками подій, вони не тільки висвітлювали їх, а й зафіксували безліч фактів, які досі не стали відомими. Тому їхні праці мають не стільки історіографічну, скільки джерелознавчу цінність.

Суперечливі підходи до висвітлення західноукраїнської проблематики у польській історіографії: від одіозно негативних оцінок до розуміння природних національних прав українців, їхньої боротьби за національну свободу і власну державність. Представники традиційної полоністики міжвоєнного періоду спотворено показували боротьбу західних українців за свою державну незалежність як таку, що немовбито була інспірована німцями. Відверто фальсифікували історію польсько-української війни 1918—1919 рр. військові мемуаристи, які трактували її як справедливую війну за історично польські “східні креси” (окраїни). Всіляко ідеалізувалася також “кресова” політика польських урядів.

Історики Польської Народної Республіки відмовилися від одіозного визнання за українцями меншовартості. Однак більша або менша суб'єктивність у дослідженнях окремих науковців залишалася, зокрема, щодо аргументів встановлення східних кордонів Польської Республіки.

Оригінальними є дослідження сучасних польських істориків Р. Тожецького, А. Хойновського, М. Сівіцького, які у своїх працях розкривають польсько-українські стосунки на певних відтинках міжвоєнного періоду. Історія суспільних рухів у Східній Галичині висвітлюється на традиційних засадах польської політичної думки у працях Т. Домбковського, Л. Мрочки (охоплюють період 1912—1923 рр.) і Є. Кока (1918—1925 рр.). Їхні публікації помітно доповнюють історичні знання про еволюцію польської позиції в українському питанні. Ліворадикальний рух у Західній Україні висвітлюється у працях Т. Бернацека, Я. Радзейовського, Г. Цімека.

Аналіз історичних джерел і літератури досліджуваної теми докладніше зроблено у монографії автора даної статті⁶. Основним джерелом для дослідження теми послужили документи з фондів державних архівів України, здебільшого нещодавно розсекречених, а також публікацій в археографічних збірниках та періодиці. Спираючись на них і на здобутки попередників, автор зробив спробу по-новому розглянути національні проблеми усього спектру політичних сил та їхню боротьбу за самовизначення Західної України, що пов'язувалося ними з відродженням національної державності відповідного типу та різного рівня самостійності. Таке бачення національної проблеми має наблизити читача до розуміння історичної правди про стратегію й тактику українських політичних партій у національному русі з урахуванням інших аспектів їхньої багатогранної суспільно-політичної діяльності. За наявності численних українських політичних угруповань важливо виявити пріоритети в їхніх національних програмах, що змінювалися в умовах динамічної політичної ситуації, і в цій площині

дослідити становлення міжпартійних союзів та менш стійких виборчих і парламентських альянсів, показати їхні стосунки з польськими та іншими партіями, організації яких діяли в краї. Не менш важливо визначити соціальну базу політичних угруповань та її динаміку, щоб мати уявлення про тенденції розвитку національно-визвольного руху і його зв'язок із соціально-визвольною боротьбою в регіоні.

Витоки національно-державницької ідеї в Галичині сягають минулого століття, а саме — 1848 р., коли буржуазно-ліберальні суспільні кола висунули на чергу дня проблему становлення української нації в рамках національно-територіальної автономії під скіпетром австрійської монархії. Її лише невелика група “молодих радикалів” соціалістичної орієнтації (їх підтримали І. Франко, М. Павлик та інші авторитетні діячі) з кінця XIX ст. перейшла від концепції федеративної перебудови Австрії та Росії на самостійницьку політичну платформу. Однак це не вплинуло на зміну політичного курсу партій галицьких націонал-демократів та радикалів, які віддавали пріоритет легальному вирішенню національного питання перед радикальним сепаратизмом, залишаючись вірними ідеям федеративності. Вирішальний вплив на поворот політичного маятника від федеративності до самостійницько-соборницької концепції мала перемога національної революції в Україні. З утворенням Української Народної Республіки і піднесенням національно-визвольної боротьби пригноблених народів Австро-Угорщини активним провідником самостійницько-соборницького політичного курсу стала партія галицьких соціал-демократів, а за нею пішли інші західноукраїнські партії, які сприйняли українську революцію як початок здійснення найвищого ідеалу українського народу — досягнення державної незалежності і соборності.

Під ударами національно-визвольних революцій ослаблена війною “клаптикова” Австро-Угорська імперія розпалася. На її руїнах наприкінці жовтня і в листопаді 1918 р. проголосили себе незалежними Австрія, Угорщина, Польща, Чехословаччина, Югославія. До влади в них прийшли національно-патріотичні сили.

До національно-державного відродження активно готувалися і західноукраїнські політичні партії, яких підтримували широкі верстви населення. Усіх українців об'єднали спільні загальнонаціональні державницькі ідеї. З ініціативи українського парламентського клубу 18 жовтня 1918 р. у Львові було проведено нараду українських послів віденського парламенту, галицького та буковинського сеймів, вищих достойників духовенства, представників усіх політичних партій Галичини і Буковини, де було вирішено проголосити Західноукраїнську державу й обрано Національну раду як найвищий представницький орган краю. 19 жовтня відбувся з'їзд мужів довір'я, на який, крім учасників наради, прибули кілька тисяч представників від усіх верств населення⁷. Соціал-демократи відстоювали на з'їзді загальноукраїнську ідею соборності: об'єднання усіх українських земель в одній незалежній Українській Республіці⁸. Помірковані ліберально-демократичні лідери, не позбувшись давнішнього стереотипу стосовно українського державотворення, з обережністю ставилися до поспішних, радикальних дій щодо реалізації соборницької ідеї, домоглися тоді проголошення української автономної державності у складі імперії.

Отож, ні лівому, ні правому крилу українського національного руху не вистачило рішучості в діях. А тим часом польська буржуазія, яка марила про відновлення Речі Посполитої Польської в кордонах до її поділів у XVIII ст., заручившись підтримкою Антанти і США, утворила в Кракові із своїх послів в австрійському парламенті ліквідаційну комісію, яка плану-

вала 1 листопада 1918 р. перебрати владу у Східній Галичині від цісарського намісника, не виключаючи при цьому і збройного виступу своїх військових та воєнізованих організацій у Львові.

Територіальні зазіхання польських можновладців прискорили початок збройного повстання у Східній Галичині. Ініціативу конспіративної підготовки його у Львові взяв на себе Центральний військовий комітет, створений у вересні 1918 р. українськими старшинами (офіцерами) — фронтовиками на чолі із сотником січових стрільців Д. Вітовським. Комітет спирався на українські підрозділи трьох полків, двох стрілецьких куренів та загін жандармерії, в складі яких налічувалося 1410 рядових і 60 офіцерів⁹. 1 листопада загони січових стрільців раптово захопили в місті державні установи, заарештували намісника краю графа Гуйна, командуючого військами Галичини та Буковини маршала Пфедффера і шефа дирекції поліції Райнлендера. Урядові війська було інтерновано, владу передано Українській національній раді.

Успіх національно-демократичної революції залежав не тільки від Львова, а й від інших міст і повітів, куди УНРада і ЦВК направили своїх кур'єрів, щоб перебрати там владу, спираючись на піднесення політичної активності мас. Ця активність була викликана не тільки крахом монархії, а й втомою солдатів від війни, національно-політичним гнітом цісарського режиму, який тримався на пануванні в краї польських поміщиків і капіталістів, які визискували різні соціальні верстви й групи населення. Зрозуміло, політична активність останніх була неоднаковою, але спільний виступ солдатів, селян та робітників став вирішальним фактором у перемозі повстання на місцях і встановленні влади національних рад у повітах.

Боротьба за повалення дискредитованого монархічно-імперського режиму і проголошення української державності з демократичним устроєм об'єднала партії ліберально-демократичного, правосоціалістичного і клерикального спрямування. Національно-демократична (УНДП), радикальна (УРРП), соціал-християнська (УХСП) і соціал-демократична (УСДП) партії створили на загальнодемократичній платформі коаліцію. Їхні лідери опинилися на чолі новоствореної демократичної держави — Західноукраїнської Народної Республіки.

Ліберально-демократичні лідери революції, виявивши нерішучість, залишалися вірними своїм принципам легітимності щодо формування центральної виконавчої влади. Нічим невинувато зволікалося встановлення організаційної єдності центру з місцями, налагодження контактів з міжнародними чинниками з метою визнання західноукраїнської державності. Тільки 9 листопада був утворений уряд — Тимчасовий державний секретаріат, який очолив націонал-демократ К. Левицький. З 13 членів уряду 9 представляли націонал-демократів, 2 — радикалів, 1 — соціал-демократів і 1 — УХСП. Не всі члени урядової коаліції були достатньо кваліфікованими спеціалістами в галузі, котру вони очолювали, почасти до неї “добиралися люди, які були під рукою”¹⁰.

Нерішучість керівних кіл стала основною причиною того, що сама держава ще протягом тривалого часу не могла кваліфікуватися як незалежна. Лише 13 листопада УНР прийняла “Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії”. Юрисдикція її мала поширюватися на Східну Галичину, Володимирщину, Буковину і Закарпаття, хоч фактично обмежувалася тільки східногалицькими землями, на яких встановлювався парламентський політично-правовий устрій. Законом проголошувалося загальне, рівне, безпосереднє і таємне виборче право, за яким громадяни республіки мали об-

рати Установчі збори прямо пропорційно від кількості національних груп населення. До їх скликання влада перебувала в руках Української національної ради і Державного секретаріату.

Певного реформування зазнала виконавча і судова влада. Замість цісарських старост запроваджувалася посада повітових комісарів. Залишалася діяти стара система судів — повітових, окружних і вищого. Усі закони й розпорядження Австро-Угорської держави, які не вступали у суперечність з інтересами ЗУНР, були чинними.

Для захисту держави створювалися збройні сили. Австрійську жандармерію було розформовано і створено український корпус жандармерії. Були реформовані також і всі військові частини цісарської армії, а їхнє озброєння та майно перейшло Галицькій армії (ГА, згодом — УГА), ядром якої став легіон січових стрільців. Територія ЗУНР була поділена на три військові області (Львівську, Станіславську і Тернопільську), а в їхніх межах утворено 12 військових округів. ГА спочатку будувалася на добровільній основі, а згодом — за принципом загальної воїнської повинності громадян української національності. На основі підрозділів українських січових стрільців у грудні 1918 — січні 1919 рр. були утворені й розгорнуті три корпуси армії, кожен з яких мав по чотири бригади, котрі іменувалися за місцем їхнього формування. Влітку 1919 р. УГА налічувала у своїх рядах близько 100 тис. чол. (удвічі більше порівняно з листопадом 1918 р.) і мала на озброєнні 160 гармат, 550 кулеметів та 20 літаків¹¹. Труднощі розбудови армії були пов'язані не тільки із забезпеченням її озброєнням та боєприпасами, а й з нестачею досвідчених офіцерських кадрів. Тому керівництво військовим секретаріатом вдавалося до використання в обмеженій кількості офіцерів не українського походження — австрійців, чехів, хорватів, румунів, котрі служили раніше в галицьких полках Австро-Угорщини.

З перших кроків державотворення політичне керівництво республіки спрямувало свої зусилля на забезпечення демократично-правових засад та ефективності функціонування державної влади. 22—26 листопада 1918 р. було проведено додаткові вибори до Української національної ради, завдяки чому її склад становив уже понад 150 депутатів — представників від усіх верств українського населення та їхніх партій (поляки бойкотували вибори, а євреї та німці дотримувалися нейтралітету)¹². Замість тимчасової виконавчої влади був утворений центральний державний апарат. 4 січня 1919 р. сесія УНРади обрала так званий Виділ Національної ради у складі 9 осіб. Керував ним президент УНР Є. Петрушевич, який автоматично став президентом республіки. Його заступниками тоді ж було обрано радикалів Л. Бачинського та А. Шмигельського, соціал-демократа С. Вітика і націонал-демократа О. Поповича.

Виділом був сформований і на сесії УНРади 4 лютого 1919 р. затверджений новий уряд республіки на чолі з С. Голубовичем, який обійняв посаду глави Ради державних секретарів ще в грудні 1918 р., після відставки К. Левицького. За партійним складом новий уряд являв собою коаліцію націонал-демократів і радикалів¹³. Перші особи в уряді (Є. Петрушевич і С. Голубович) були лідерами УНДП.

Однак через вкрай складне становище функціонування демократичного уряду ЗУНР стало проблематичним. Поступово втрачаючи довіру народу, національно-демократичні сили, що були при владі, пішли по шляху перетворення президентсько-парламентської форми правління в авторитарну диктатуру. “Рада державних секретарів, що існувала до цього часу, внаслідок поразок і невдач усе більше втрачала популярність, — констатовалося в поліцейському документі. — Утворення нового секретаріату в момент втрати з дня на день усе більшої території не мало рації”¹⁴. Тому Ви-

діл УНР і Державний секретаріат 9 червня постановили “надати право виконання військової й цивільної влади... уповноваженому диктаторові”¹⁵. Такими функціями був наділений президент Є. Петрушевич, який з обмеженого кола своїх прибічників з УНДП (з березня 1918 р. — УНТП) утворив уряд головних уповноважених у складі чотирьох осіб.

Щоб зрозуміти причини і сам процес трансформації державного устрою і втрати національно-державної незалежності ЗУНР, звернемося до аналізу внутрішньої і зовнішньої політики, яку проводив її уряд в екстремальних умовах національно-визвольної війни проти агресії Польщі.

Опам’ятавшись після несподіваного взяття влади УНРадою, уже 1 листопада польські великодержавно-шовіністичні кола та їхні воєнізовані формування легіонерів підняли заколот у Львові. Вуличні бої в місті точилися впродовж трьох тижнів з перемінним успіхом для обох сторін. Діячі ЗУНР обрали в тих умовах тактику невинного угодовства. Тричі вони погоджувалися на перемир’я, давши агресорові змогу перекинути залізницею з Перемишля до Львова сильне підкріплення. Підрозділи ГА не змогли утримати місто і 22 листопада залишили його, відступивши у східному і північному напрямках. Захопивши Перемишль та Львів, противник оволодів важливою залізничною магістраллю і значною територією вздовж неї. Українсько-польський фронт гострим клином врізався вглиб Східної Галичини, створивши своєрідний трикутник між містами Рава-Руська — Львів — Хирів. По цій лінії фронт тримався аж до лютого 1919 р.

Програвши битву за Львів, Рада державних секретарів ЗУНР вирішила об’єднатися з Українською Народною Республікою, щоб здійснити таким чином віковичне прагнення українського народу до національно-державної єдності, з одного боку, і згуртувати сили проти польської експансії на українські землі, з іншого. Крім того, цей крок диктувався ще й невизнанням ЗУНР державами Антанти.

З ініціативи галицького уряду, підтриманої Директорією УНР, 1 грудня 1918 р. у Фастові був підписаний попередній договір про злуку двох українських держав в одну. “Західноукраїнська Народна Республіка заявляє сим, — наголошувалося в ньому, — непохитний намір злитися в найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Народною Республікою, значить, заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усією своєю територією і населенням, як складова частина державної цілості, в Українську Народну Республіку”¹⁶. Зі свого боку, УНР заявила про свій намір прийняти всю територію й населення ЗУНР в УНР з наданням їй територіальної автономії. 3 січня 1919 р. сесія УНРади ратифікувала попередній договір про злуку в Станіславі, що був тоді резиденцією ЗУНР. 22 січня 1919 р. акт злуки був урочисто скріплений обміном грамотами на Софійській площі в Києві. Так століттями роз’єднані землі України возз’єдналися в єдиній державі. ЗУНР перейменовувалася в Західну область Української Народної Республіки (ЗОУНР), якій гарантувалася територіальна автономія. Злиття урядів, армій, законодавчих органів відкладалося до правового рішення загальноукраїнських Установчих зборів.

Отже, згадані законодавчі акти лише проголошували утворення з двох держав нової, об’єднаної Української Народної Республіки й окреслювали шлях цього державотворчого процесу на перехідному етапі. До скликання Установчих зборів обидві республіки залишалися незалежними.

Акт злуки — це міжнародно-правова угода українських держав (УНР і ЗУНР) про добровільне об’єднання східних і західних українських земель в одноцілій державі — Українській Народній Республіці. Первопричиною укладення угоди стало обопільне прагнення західних і східних українців

до інтеграції в єдиній державній нації. Ініціативу об'єднання започаткували політичні кола ЗУНР.

Цей історичний акт виявив крах планів великодержавників як із сходу, так і заходу денаціоналізувати український народ і асимілювати його з державними націями. Попри шовіністичні намагання асиміляторів корінні жителі Західної і Східної України ідентифікували себе українцями, представниками єдиної української нації, яка проголосила себе державною нацією.

Ініціюючи акт злуки, керівні кола ЗУНР розраховували силами об'єднаної Української держави успішно протидіяти польській агресії на українських землях, щоб потім при посередництві верховників Паризької мирної конференції встановити кордон з Польщею за принципом етнографічної більшості населення. Однак Директорія УНР, подавши західним українцям певну допомогу озброєнням, воєнним спорядженням і спеціалістами, війну Польщі не оголосила і під натиском військ радянської Росії змушена була 1 лютого 1919 р. залишити Київ й відступати разом з діючою армією до кордону із ЗУНР. Сподівання галичан на допомогу УНР виявилися марними, оскільки остання сама потребувала її з боку ЗУНР.

До весни 1919 р. остаточно визначилася антиукраїнська позиція всесильної Антанти, на підтримку якої розраховували керівні кола обох українських держав. Але усі зусилля об'єднаної української делегації стосовно визнання державної незалежності України з боку керівників Паризької мирної конференції не знайшли підтримки. На конференції йшлося уже не про визнання в нових кордонах незалежності Української держави, з якою країни Заходу ще раніше встановили дипломатичні стосунки, а про згоду останніх на розчленування й окупацію українських земель російськими великодержавниками, польськими та іншими агресорами. Свідченням цього стала їхня згода на анексію Закарпаття Чехословаччиною, Буковини — Румунією, а пізніше Східної Галичини і Західної Волині — Польщею.

Розігруючи галицьку карту, західні держави домагалися угоди між ЗУНР та Польщею на користь останньої. З цією метою в січні 1919 р. до Польщі прибула одна з найчисленніших місій на чолі з французьким генералом Бартелемі. Зусилля її підтримував С. Петлюра, який сподівався територіальними поступками в Східній Галичині досягти примирення її уряду з Польщею, а тим самим — прихильності Заходу, з одного боку, й використання збройних сил ЗУНР у війні проти Червоної армії — з іншого. І коли на середину лютого головнокомандування ГА підготувало наступальну операцію на всьому фронті з головними ударами на обох флангах його львівського вигину, Петлюра та його штаб втрутилися в цю операцію, зажадавши негайно “взяти Львів хоч би навіть чоловим ударом”¹⁷.

План загальнофронтового наступу, який тоді мав шанси на успіх, був обмежений локальною Вовчухівською операцією: в результаті її корпуси ГА перервали залізничний зв'язок між Львовом та Перемишлем, а львівський гарнізон противника опинився в “мішку”. Проте цією напівперемогою українська сторона так і не скористалася. Комісія Бартелемі тут же в ультимативній формі зажадала від командування ГА припинити бойові дії і за попередньою згодою з Польщею продиктувала умови перемир'я, яке тривало з 25 по 28 лютого. Згідно з демаркаційною лінією, яка розмежовувала позиції обох сторін, від галицького уряду ультимативно вимагалося віддати у володіння Польщі найважливіші економічні райони Східної Галичини на захід від річок Буг та Стрий включно з околицями Львова і Дрогобицько-Бориславським нафтовим басейном¹⁸. У ніч на 1 березня командування ГА відновило наступ на фронті. Однак втрачений на пере-

говори час дав змогу польському командуванню перекинути на галицький фронт нові сили, які 13 березня перейшли в контрнаступ і деблокували львівський гарнізон.

На кінець квітня співвідношення сил після прибуття армії генерала Й. Галлера, сформованої в основному з поляків-добровольців — жителів США, Канади, Франції і навченої французькими генералами та офіцерами, різко змінилося на користь Польщі. Армія мала 80 тис. (за іншими даними — 70 тис.) бійців, у тому числі 1291 французького офіцера і 3313 французьких солдатів¹⁹. Саме галерчики стали тією ударною силою, яка забезпечила успіх польської воєнної кампанії в Східній Галичині. Під натиском переважаючих сил противника УГА відступала і наприкінці травня відійшла за Дністер, зайнявши кругову оборону між річками Збруч та Дністер і залізницею Гусятин — Заліщики.

Тоді ж до Збруча підійшла Червона армія. Свої стосунки із ЗУНР радянська сторона намагалася будувати в такий спосіб, щоб розірвати її союз з УНР і об'єднати її збройні сили зі своїми у воєнному протистоянні з Антантою та державами-лімітрофами, не втручаючись у внутрішні справи Галичини²⁰. Президент і уряд ЗУНР, будучи за своєю соціально-політичною природою абсолютно несумісними з більшовицьким режимом, що вдруге утвердився в Україні завдяки воєнного втручання радянської Росії, не погодилися з цими пропозиціями. Єдиною легітимною владою в Україні вони вважали Директорію. Катастрофа ж на фронті ще більше узалежнила їх від держав Антанти.

На вимогу диктатора Петрушевича новий головнокомандувач УГА генерал О. Греков, який замінив на цій посаді генерала М. Омеляновича-Павленка, звинуваченого в поразках армії, враховуючи оптимістичні настрої старшин у корпусах та куренях, що нашвидку були перегруповані, й бойовий дух стрільців, 8 червня наказав почати наступ у напрямку на Чортків. Уже того ж дня місто було взяте підрозділами корпусу, яким командував генерал М. Тарнавський. З чортківського та інших плацдармів галицькі з'єднання розгорнули успішний наступ на Тернопіль, Львів і Станіслав. Однак, отямившись від несподіваного наступу УГА, польське командування одержало підкріплення і 28 червня розпочало контрнаступ на всьому фронті — від Бродів до Калуша. УГА почала відступати і невдовзі знову опинилася в трикутнику між Збручем і Дністром. Остання відчайдушна спроба політичного і військового керівництва ЗУНР вирвати перемогу або принаймні пробити шлях для відступу УГА через Стрий до Чехословаччини, сподіваючись зберегти армію й об'єднати з Чехословацькою республікою територію Галицької республіки²¹, завершилася повною невдачею. У другій декаді липня 1919 р. галицькі ар'єргарди вели останні бої з противником на рідній землі. І доки УГА захищала від польських загарбників свою землю і галицьку державність, її війна була глибоко справедливою, а перейшовши Збруч, вона невдовзі стала заручником "білих", а згодом і "червоних" сил, які розраховували використати у своїх політичних цілях збройні сили галичан і їх територію в ролі геополітичного форпосту.

В агресивних устремліннях щодо Східної Галичини, де мало не три чверті населення становили українці, Польща спиралася на політичну підтримку й воєнну допомогу західних держав, які нехтували національними інтересами корінного населення краю. З метою зміцнення "санітарного кордону" проти більшовизму, зважаючи на те, що уповноважений УНР Б. Кардиновський і прем'єр-міністр Польщі І. Падеревський 24 травня 1919 р. уклали у Варшаві таємну угоду, за якою Директорія УНР уступала Польщі територію західних українських земель за допомогу у бороть-

бі проти радянської України, Верховна рада Антанти 25 червня 1919 р. прийняла рішення "дозволити військам Речі Посполитої Польської продовжувати операції аж до річки Збруч" з метою захисту прав населення Східної Галичини та його майна "від небезпеки, яка загрожує йому від більшовицьких банд" ²². Наступною ухвалою від 11 липня та ж Верховна рада оговорювала умови мандату на окупацію Східної Галичини Польщею лише як "тимчасової міри міжнародного характеру" з наступним укладенням угоди, за якою польський уряд мав "забезпечити в міру можливості автономію цій території, як рівно ж і політичну, релігійну та особисту свободу мешканцям" ²³. Згідно з означеною ухвалою державно-політичний статус Східної Галичини мало встановити саме населення на основі "вільного самовизначення", а строк проведення плебісциту мали визначити "союзні і дружні держави" ²⁴.

І хоч держави Антанти ставили в обов'язок польському урядові ввести в цьому краї цивільне управління, їхні рекомендації залишилися на папері, оскільки на окупованих землях одразу ж був встановлений польський воєнно-колоніальний режим в найогидніших формах його вияву в усіх сферах суспільного життя. При цьому важливо підкреслити, що країни-переможниці невдовзі фактично санкціонували цей режим, уклавши 10 вересня 1919 р. Сен-Жерменський договір з Австрією, яка зреклася права суверенності над Східною Галичиною. Сувереном її стали держави Антанти, а Польща — тимчасовим окупантом краю.

"Зміцнюючи" відроджену Польщу, західні держави дуже швидко відмовилися від раніше обіцяного так званого "вільного самовизначення" (плебісциту) населенням Східної Галичини її державного статусу і визнали Польщу як "найбільше кваліфіковану, щоб запровадити незалежне і нормальне управління у Східній Галичині" ²⁵. Підкомісія у польських справах Паризької мирної конференції розробила, а Верховна Рада 20 листопада 1919 р. схвалила проект Статуту для Східної Галичини, згідно з яким Польща одержувала мандат на управління нею під контролем Ліги Націй строком на 25 років. Польща мала надати Східній Галичині територіально-політичну автономію, де законодавча влада належатиме однопалатному сеймові, а виконавча — губернаторові, призначуваному польським урядом. Населенню автономної території гарантувалися широкі демократичні права і свободи, заборонялося здійснення польської колонізації краю ²⁶. Цей проект викликав енергійний протест польської сторони. Тому Верховна Рада 22 грудня 1919 р. вирішила відкликати його і тим самим відстрочити вирішення східногалицького питання, залишивши в силі своє рішення від 25 червня 1919 р. ²⁷

Неоднозначну роль в усьому цьому відіграла Директорія УНР, яка ще раніше погодилася на територіальні поступки Польщі. Заключним акордом антигалицької політики Директорії став Варшавський договір її з урядом Польщі, укладений 21, 24 квітня 1920 р. За ним у володіння Польщі переходили Східна Галичина і Західна Волинь, а територія України перетворювалася фактично у польський протекторат.

Уряд Петрушевича, який у листопаді залишив Україну і виїхав до Відня, розцінив цей договір як запродавство Петлюрою та його оточенням національних інтересів українського народу. В грудні 1919 р. Петрушевич скликав розширену нараду, на якій було засуджено союз Петлюри з Пілсудським, який заплатив незалежністю Західної України за визнання його влади в УНР, і скасував акт злуки від 22 січня 1919 р.

Витоки падіння державності в Західній Україні і втрати її національної незалежності коренилися не тільки у військовій перевазі Польщі та підтримці її державами Антанти й США, а й у нерішучості та непослідов-

ності внутрішньої політики уряду Петрушевича-Голубовича. На другому етапі історії ЗУНР, що наступив після проголошення злуки двох українських держав, її уряд не тільки не став радикальнішим у вирішенні соціально-економічних проблем, декларованих раніше, а й зробив помітний крок вправо в економічній політиці. Ставши перед необхідністю розбудови загальноукраїнської держави і проведення глибоких соціально-економічних перетворень, керівні кола не зуміли своєчасно і комплексно поєднати їх вирішення, щоб створити сприятливі внутрішні передумови для захисту демократичної державності і водночас уникнути небезпеки соціального радикалізму. При вкрай несприятливому для УГА розвитку подій на фронті уряд шукав вихід, вимолюючи підтримку в Антанти та запроваджуючи жорстке державне регулювання економіки.

Галицький уряд, перейнявши досвід інших воюючих країн, які проводили політику так званого “воєнного соціалізму” в Німеччині або “воєнного комунізму” в Росії, вжив для регулювання господарських відносин ряд воєнно-директивних заходів. Так, для забезпечення армії пальним було введено державне квотування видобутку й переробки нафти²⁸. Державна монополія поширювалася на всю заготівлю та обробіток шкіряної сировини²⁹.

21 лютого 1919 р. була прийнята міжвідомча постанова “Про примусовий обробіток землі”, згідно з якою всі землі як великої, так і малої селянської власності, придатні для обробітку, мали бути окультивовані, а перелогові — разом з живим і мертвим реманентом переходили в розпорядження держави, яка в свою чергу передавала їх у тимчасове користування наймачам. Винуватці в приховуванні придатних, але перелогових земель, насінневого матеріалу й реманенту підпадали під кримінальне покарання — до шести місяців арешту і штрафу до 50 тис. крон³⁰. Для обслуговування потреб війська було запроваджено примусову підводну повинність. За виконання її кожним членом несла відповідальність уся громада³¹.

Та більш жорсткою виявилася заготівельна політика на селі. Спочатку харчові управи скуповували зерно й фураж за місцевими цінами, встановленими повітовими комісаріатами, залишаючи селянам необхідну кількість продукції для харчування і під посів. Але цього було недостатньо для покриття потреб держави, і вона вдалася до запровадження продовольчої диктатури. З 15 квітня вводилася державна монополія на заготівлю хліба й фуражу, встановлювалися тверді ціни на всі сільськогосподарські продукти і промислові товари широкого вжитку, запроваджувалися жорсткіші методи контролю за вирощенням та обмолотом збіжжя, вилученням лишків зерна, борошна, овочів та предметів масового вжитку. З цією метою при харчових управах повітів створювалися продовольчі загони — так звані “військові викупно-заємні відділи”. 50 озброєних стрільців під командуванням повітового старшини мали виявляти в округах запаси збіжжя, ярини і фуражу та заготовляти їх за твердими цінами, які мали швидше символічну, ніж реальну вартість. Було встановлено середню для всієї держави норму продовольства на душу населення, яка дорівнювала половині пайка стрільця польової армії. Усі “лишки” продовольства й фуражу підпадали під державну заготівлю³².

Остання сесія Національної Ради ЗУНР 12 квітня 1919 р. вирішила, нарешті, узаконити 8-годинний робочий день, а 14 квітня схвалила також закон про основи земельної реформи, згідно з яким мало відбутися відчуження великих землеволодінь за викуп і наділення землею малоземельних та безземельних селян за відповідну оплату на праві приватної власності після завершення війни³³. Аграрний закон не мав правової сили. Він лише окреслював основні принципи майбутньої земельної реформи, а умови

її проведення мали уточнити законодавчі акти вищого представницького органу ЗУНР. Отже, мрія трудівників села про негайне і безплатне одержання поміщицьких земель, охорона яких мала забезпечуватися шляхом високих адміністративних штрафів та арештів правопорушників і каральними експедиціями військових продзагонів, не здійснилася.

Незмінність соціально-економічного ладу, запровадження продовольчої диктатури, зволікання з реалізацією соціальних програм, особливо земельної реформи, яка стосувалася більшості населення, при одночасних поразках УГА на фронті спричинилися до звуження соціальної бази політичного режиму, який з ранньої весни 1919 р. почав швидко втрачати підтримку біднішого населення, в середовищі котрого набули популярності радикальні лозунги соціальної революції в Україні. Народ вимагав докорінних перетворень в економіці та соціальній сфері. Керівна роль УНДП (УНТП) та УРРП, які входили до складу зунрівського уряду, падала. Натомість зростав вплив лівих сил. Виявом цієї тенденції було піднесення масового революційного руху.

Ліворадикальну позицію зайняли комуністичні організації і групи, що з'явилися наприкінці 1918 р. — на початку 1919 р. у Львові, Дрогобичі, Станіславі, Тернополі, Коломиї, Калуші та інших містах і селах Східної Галичини. Вони об'єднували тоді понад 180 комуністів³⁴. У середині лютого 1919 р. у Станіславі відбулася перша крайова конференція комуністів. Вона проголосила утворення комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ) та обрала її центральний комітет на чолі з К. Савричем (Максимовичем). Водночас на території радянських республік діяли численні комуністичні організації, що виникли в середовищі військовополонених, біженців та інтернованих галичан, яких там налічувалося понад 300 тис. осіб³⁵. Їхніми організаційними центрами були Галорком ЦК КП(б)У та Галбюро РКП(б). Представники галицьких комуністів від КПСГ та їхніх центрів, що діяли поза межами краю, на II Конгресі Комінтерну визнали доцільним об'єднати керівництво діяльністю партійних організацій. 3 серпня 1920 р. з членів трьох названих органів було створено новий партійний центр — ЦК КПСГ — у складі В. Затонського, М. Барана, М. Левицького, К. Литвиновича, К. Саврича, Л. Бараля, І. Воляна, А. Мойси, І. Краснокутського (Левченка). До кінця 1920 р. КПСГ діяла як складова (автономна) частина КП(б)У і на правах самостійної секції входила до Комінтерну.

Будучи лівим крилом робітничого руху, обтяжена більшовицькими стереотипами КПСГ абсолютизувала насильство в класовій боротьбі, а національно-визвольний рух за об'єднання українських земель в єдиній державі пов'язувала з догматичним постулатом доцільності і неминучості перемоги соціальної революції в краї за радянським стандартом. Тому головна увага її зосереджувалася на боротьбі за владу Рад, яку галицькі комуністи вслід за своїм наставником — більшовицькою партією — вважали вищою формою демократії, протиставляючи їй “недемократичній”, на їх думку, парламентській владі. Однак у змаганні Рад національних з радами більшовицького типу останні не зустріли масової підтримки людністю. Наприкінці 1918 р. — у першій половині 1919 р. лише в 19 містах і селах Східної Галичини з ініціативи і під керівництвом комуністів та лівих соціалістів були створені 26 Рад, здебільшого як органів страйкової боротьби, а також підготовки і проведення збройних виступів. З діючих 14 — це ради робітничих депутатів, 5 — солдатських, 4 — селянських і 3 об'єднаних³⁶. Ради мали стати не тільки представницькими органами, а й політичним інструментом для регулювання радикальних дій тих верств, які були охоплені ідеями соціальної нетерпимості.

Ареною масових політичних виступів став нафтодобувний басейн, де переважали робітники польської національності, опозиційно настроєні до влади ЗУНР. 26 січня 1919 р. у Дрогобичі відбулася конференція 500 делегатів від 10 тис. робітників басейну, які висловили недовіру Національній раді ЗУНР і вимагали встановлення влади Рад робітничо-селянських депутатів³⁷. Цей виступ став передвісником збройного повстання робітників і солдатів у Дрогобичі 14—15 квітня. Повстанці захопили усі адміністративні установи, повалили Національну раду і проголосили владу робітничо-солдатської Ради. Повстанням керував революційний комітет, керівне ядро якого становили “соціалісти-комуністи” В. Коцко, Г. Михаць та І. Кушнір (останній загинув у бою за штаб гарнізону). Виконуючи настанови комуністичних центрів не тільки Москви та Харкова, а й Будапешта, ревком ставив завдання перетворити його в соціалістичну революцію в усій Галичині й об’єднати її з радянськими республіками України та Угорщини³⁸. Однак повстання не тільки не поширилося на всю Галичину, а й не дістало підтримки всього робітництва в самому місті та навколишніх селян. Уже на другий день з фронту до Дрогобича прибули військові частини, які спочатку вагалися³⁹, а надвечір 15 квітня, не зустрічаючи опору, захопили місто. Над активними учасниками повстання була вчинена розправа⁴⁰.

Широкомасштабного розмаху набув селянський рух, в якому вимоги відчуження поміщицької землі та перехід її у володіння селян мали й національно-визвольне навантаження. Адже 64 % земельних угідь краю належало польським землевласникам-поміщикам⁴¹, які в очах селян були окупантами.

Свої вимоги про невідкладне розв’язання аграрного питання селяни виставляли на масових вічах, що проходили в усіх неокупованих повітах краю. Оскільки урядові партії зводили з його вирішенням, селяни орієнтувалися на ліві політичні сили (комуністів, лівих соціал-демократів, колишніх полонених галичан, що засвоїли ідеї соціальної революції). А ліві обстоювали гасла робітничо-селянського союзу в класовій і національно-визвольній боротьбі, виступали проти орієнтації уряду ЗУНР на Антанту, вважаючи таку політику безнадійною, і відстоювали “потребу союзу з більшовиками”⁴². Саме з їхньої ініціативи та участю у повітах створювалися селянсько-робітничі союзи, які на своєму першому з’їзді, скликаному в Станіславі 16 лютого 1919 р., об’єдналися в крайову політичну організацію.

Селянсько-робітничий союз (СРС), що ставив своєю метою “перетворити дотеперішній капіталістично-бюрократичний лад на лад соціалістичний і тим знищити станові привілеї, політичний, національний і релігійний гніт та економічну експлуатацію”. В галузі політичній програмою союзу передбачалося об’єднати на рівноправних засадах усі українські землі в соборній Українській Народній Республіці з єдиним центральним урядом, що ґрунтувався б “на коаліції української трудової демократії пролетаріату, селянства та робітництва, без участі буржуазних класів”. До аграрної частини програми було включено вимогу безплатної конфіскації великої земельної власності і перетворення її у власність держави, яка у свою чергу передає землю тим, хто її обробляє. Промислові підприємства мали бути націоналізовані без викупу і передані робітничим спілкам⁴³. Програма СРС була складена під впливом комуністичних постулатів і мала революційно-демократичний характер.

Другий з’їзд СРС відбувався 30—31 березня 1919 р. у Станіславі. У ньому взяли участь майже 1200 делегатів від усіх повітів. За партійним складом це були здебільшого соціал-демократи, а також соціалісти-рево-

люціонери й комуністи або співчуваючі їм селяни та робітники. З'їзд звернувся до уряду РСФРР із закликом “припинити грабіжницьку війну проти України, пошанувати самостійність України”. Водночас з'їзд визнавав більшовицький уряд України і направив до Києва своїх трьох представників. Вони домагалися негайного скликання сейму ЗУНР і об'єднання її з Наддніпрянською Україною. Делегати вважали, що в Українській національній раді не представлені селяни-бідняки й робітники, а тому обрали до неї із свого складу 61 чол. Однак додаткові парламентські вибори виявилися марними. Більшість галицького парламенту, крім соціал-демократичної фракції, висловила їм свою недовіру ⁴⁴.

Рішення СРС, прийняті на його першому і другому з'їздах, керівники Антанти зобразили як “більшовизацію краю” і прискорили “вирішення” східногалицького питання. “Щойно тоді, — як визнає згодом керівництво УНТП, — коли під весну 1919 р. поляки використали факт скликання в Станіславі Селянсько-робітничого конгресу, вістря якого зверталось проти тодішнього уряду Галицької України, і цей конгрес представили на Заході як початок більшовизації Східної Галичини, Франція за згодою інших держав вислала до Польщі армію Галлера” ⁴⁵, яка швидко завершила окупацію краю.

Рішення з'їзду СРС та діяльність його організацій у повітах значно активізували селянський рух. У багатьох місцевостях селяни перед весняною сівбою почали самочинно ділити панську землю, яка нерідко лежала облогом. Масове захоплення поміщицьких і церковних земель мало місце більш як у десяти повітах краю ⁴⁶.

Антипоміщицьку боротьбу селян підтримала частина стрільців УГА, невдоволених нерішучою соціальною політикою уряду, зокрема в аграрному питанні, та поразками на фронті. Навесні 1919 р., за повідомленнями преси, стрілецькі заворушення відбулися в 11 гарнізонах. У Дрогобичі, Станіславі, Коломиї, Стрию були створені Ради стрілецьких депутатів, які знаходилися під впливом комуністичних адептів.

Виявом протесту частини галицьких стрільців продовжувати війну за межами краю стали дезертирство з УГА, здача в полон і вступ окремих підрозділів до Червоної армії. Однак основна маса стрільців залишалася вірною командуванню УГА, яке після того як денікінці вступили у Київ, щоб не накликати гніву Антанти, з відома диктатора почало шукати порозуміння з антибільшовицьким режимом півдня Росії й України, домагаючись від нього після перемоги над більшовиками “утворення конфедерації (союзу) України з новою Росією”, побудованої на конституційно-демократичних засадах ^{47–48}. 17 листопада 1919 р. між командуванням денікінської і галицької армій в Одесі був підписаний договір про воєнний союз, згідно з яким УГА переходила у повному складі на бік Добровольчої армії ⁴⁹.

Після розгрому білих армій на Південному фронті галицькі підрозділи, що сильно поріділи від епідемій та дезертирства, в середині лютого 1920 р. припинили опір Червоній армії і перейшли на її бік. З трьох корпусів УГА, які в липні 1919 р. опинилися на Наддніпрянщині, були сформовані три бригади Червоної української галицької армії (ЧУГА) у складі 15,4 тис. чол. ⁵⁰ Вони вступили у війну з Польщею. Однак їхній патріотичний порив визволити рідний край не був реалізований. Це сталося з вини старшин, невдоволених тим, що радянське командування зігнорувало союз з УГА, поглинуло її в структуру РСЧА, попередньо не поцікавившись навіть, чи галицькі українці “стануть на платформі радянської влади” ⁵¹. Під час першого зіткнення з польською армією друга і третя бригади ЧУГА перейшли на її бік, були роззброєні й потрапили до таборів для військовополонених.

На політичні настрої населення краю впливали орієнтація емігрантського уряду ЗУНР та його оточення, що складалося з елітарної верхівки галицької інтелігенції, на західні держави, недооцінка ними “власних сил народу” і необхідності задоволення невідкладних соціальних вимог робітників і селян. “Національний момент, — як незабаром визнає один із членів цього уряду, — мав у них таку перевагу над усім іншим, що їм було все одно: монархія чи радянська республіка, — коли б тільки Україна була самостійною, незалежною державою” ⁵².

Спонтанно вплинула на політичну переорієнтацію певних політичних груп Галичини відмова галицького уряду в еміграції, починаючи з кінця 1919 р., від участі у боротьбі за всеукраїнську соборну самостійну державність і проголошення сепаратистського змагання за незалежну Галицьку республіку ⁵³. Це поглибило розмежування політичних сил у Східній Галичині, сприяло зміцненню лівих течій у рядах соціал-демократів, радикалів і навіть старорусинів, які орієнтувалися на масовий революційно-визвольний рух. Характеризуючи політичну ситуацію в Східній Галичині у 1920 р., Галорком ЦК КП(б)У відзначав “повний провал колишніх політичних партій, перегляд їх програм і тактики, розкол в таборі соціал-демократії, розкол в таборі радикалів (с.-р.), з яких ліве крило стало явно на боці комуністів (представники нового крила ЦК радикальної партії ввійшли в комуністичну партію, те ж зробила частина ЦК с.-д., а з ними і пролетарські маси)” ⁵⁴. Ліві сили соціалістичної орієнтації відмовлялися від “негації суверенності Української радянської республіки” і відстоювали принципи возз’єднання усіх українських земель в єдиній державі ⁵⁵.

Важливо підкреслити взаємозв’язок масового національного руху з піднесенням революційно-визвольної боротьби, спричиненої не в останню чергу воєнно-господарською розрухою і абсолютним зубожінням біднішого населення, особливо у гірських місцевостях. Саме спролетаризовані й люмпенізовані прошарки сільської та міської бідноти, знесилені злидненістю і національно-політичним безправ’ям, були найбільш чутливими до ліворадикальних лозунгів. Не тільки біднота, а й значна частина середніх верств, зневірившись у можливості регіональної національно-демократичної державності, спонтанно пов’язували вирішення національних і соціальних проблем з возз’єднанням в Українській радянській державі. Тому похід Червоної армії до Вісли вони не просто вітали, а й підтримували збройними виступами. З наближенням її до кордонів Східної Галичини були сформовані 12 озброєних загонів, які успішно використовували тактику партизанської війни в прифронтовому тилу польського війська. Із середини квітня 1920 р. вели героїчну боротьбу проти польських окупантів повстанці Жаб’єго і 12 гуцульських сіл Косівщини та сусідніх повітів Покуття. Карателі жорстоко розправлялися із селянами Гуцульщини, спалили близько 400 господарств, заарештували майже 3100 гуцулів, у тому числі 15 учителів і понад 60 священників, немилосердно катуючи арештованих ⁵⁶.

У справжній партизанський край перетворився Сколівський повіт та сусідні села Прикарпаття. Обраний верховинцями революційний комітет очолив Ф. Бекеш, який 22 серпня проголосив Бойківську Радянську Республіку. Переможне знамено її майоріло до 31 серпня, коли повстанці під натиском польського війська перейшли кордон з Чехословаччиною ⁵⁷. Піднесення повстанського руху в тилу польської армії свідчило про те, що окупаційній адміністрації не вдалося справитися з революційним максималізмом в українському визвольному русі прорадянської орієнтації. Помітний вплив на його спрямованість залишався і за екзильним урядом Петрушевича, який у середині липня 1920 р. започаткував політику балансування між Заходом і Сходом ⁵⁸. У відродженні Галицької республіки він

робить головну ставку на допомогу Лондона і водночас встановлює дипломатичні контакти з Москвою, даремно сподіваючись на повернення влади в краї. На “львівський похід” Червоної армії Петрушевич відреагував інструкціями для крайового керівництва УНТП і УРП не чинити ніяких дій стосовно порозуміння з поляками, а підрозділам УГА, що діяли в складі армії УНР, не вступати в бої з Червоною армією.

При активній допомозі галицьких робітників і селян Червона армія, переслідуючи польських інтервентів, які спільно з військом Петлюри здійснили “київський похід”, у середині липня 1920 р. вступили на землю Східної Галичини. Війська 12, 14-ої і 1-ої кінної армій Південно-Західного фронту повністю визволили 16 і частину сіл чотирьох повітів. До середини серпня вони зайняли третину території Східної Галичини з населенням близько 1700 тис. чол. Було визволено з-під польської окупації і Західну Волинь, де відновлювався тоталітарно-більшовицький режим.

Вступ Червоної армії в Галичину спричинявся не тільки воєнно-оперативними потребами розгрому польських військ. Виношувалися далекосяжні геополітичні задуми щодо перетворення галицької території в стартовий майданчик для експорту соціалістичної революції в сусідні країни. Звісно, справжні цілі прикривалися такою благоприсойною ширмою, як прагнення більшості населення краю за допомогою Червоної армії позбавитися соціального і національного гніту.

Питання про суспільний лад, як заявляли більшовицькі керівники, мав вирішувати сам визволений народ. Однак насправді виходило по-іншому. Хоч не всі жителі краю погоджувались із соціалістичними цінностями на більшовицький кшталт, партійні центри КП(б)У і КПСГ одразу ж нав'язали третині Східної Галичини таку політичну систему, яка дублювала основні риси адміністративно-наказового стилю її функціонування в Українській СРР. 8 липня 1920 р. на спільному засіданні Галоркому і політбюро ЦК КП(б)У був створений однопартійний Галицький ревком — тимчасовий орган державної влади у Східній Галичині. До його складу увійшли М. Л. Баран, А. Бараль (Савка), М. Левицький, К. Литвинович, І. Немоловський. Головою Галревкому було призначено В. П. Затонського.

У декларації “До працюючих всього світу...”, опублікованій 15 липня 1920 р., Галревком проголосив себе тимчасовим урядом і декларував державну самостійність Галицької Соціалістичної Радянської Республіки (ГСРР). Першим своїм декретом, прийнятим 1 серпня 1920 р. у тимчасовій столиці республіки Тернополі, уряд без плебісциту проголосив встановлення радянської влади. До скликання з'їзду Рад вся влада в центрі перебувала в руках Галревкому, а на місцях — у повітових, міських і сільських ревкомів. Взаємовідносини ГСРР з УСРР, що по своїй суті зводилися до проблеми їх об'єднання, передбачалося визначити вільним волевиявленням представників народу на I з'їзді Рад, який мав бути скликаний найближчим часом. На основі цього декрету були створені і функціонували 18 повітових та близько 650 містечкових і сільських ревкомів, до яких було обрано понад 3 тис. робітників, селян, червоноармійців та представників інтелігенції⁵⁹.

Керуючись більшовицьким постулатом, за яким справедливим і доцільним вважалось використання насильства в побудові нового ладу, комуністи й очолювані ними органи влади проводили силові перетворення, що мали утвердити в краї такий же соціально-економічний устрій, як і в УСРР. На основі ряду законодавчих актів Галревкому усі державні, поміщицькі і церковно-монастирські землі з живим і мертвим реманентом відчужувалися без викупу і переходили в розпорядження місцевих ревко-

мів. Панська земля, хоч і проголошувалося право бідняків на користування нею, безпосередньо селянам не передавалася. Деякі фільварки було перетворено у зразкові державні господарства, у багатьох селах створювалися землеробські комуні й артілі. Щоб запобігти невдоволенню селян, В. І. Ленін рекомендував КПСГ і Галревкому здійснювати таку аграрну політику, яка б дала змогу наймитам і масі селян негайно відчутти “круту зміну на їх користь”⁶⁰. Вже з другої половини серпня найбідніші селяни почали ділити між собою поміщицькі землі за кількістю їдців у сім’ї.

Докорінні зміни у промисловості і на транспорті розпочалися з націоналізації підприємств (хоч їх в аграрному краї було дуже мало) і встановлення на них робітничого контролю. Для робітників і службовців впроваджувалися 8-годинний робочий день, одномісячні відпустки і соціальне страхування.

Як і в Українській СРР, тут було проведено стандартизацію народної освіти на основі радянських принципів її функціонування. В республіці встановлювалася рівноправність мов, якими користувалося населення.

Чільне місце в діяльності Галревкому посідала проблема об’єднання краю в єдиній Українській державі. Однак тодішня воєнно-політична і міжнародна обстановка не дали змоги народу Західної України реалізувати свою мрію про возз’єднання уже на новій соціально-політичній основі. На перешкоді знову стали зовнішні сили, що перетворили східногалицьку проблему в об’єкт воєнного протистояння, в якому польська і радянська сторони схрестили оголені шаблі за здійснення своїх геополітичних та ідеологічних планів, і дипломатичної конфронтації держав Заходу за монопольне право на експлуатацію сировинних ресурсів Галицького Прикарпаття.

Дипломатичні “турніри”, що періодично відбувалися на Паризькій мирній конференції й після неї навколо галицького питання, по суті своїй виражали суперництво іноземних монополістичних груп щодо володіння нафтовими і газовими родовищами, видобутком і переробкою галицької нафти. До Першої світової війни вони контролювали 86 % усього виробництва нафтової промисловості Галичини⁶¹. Після розпаду Австро-Угорщини їхні зусилля були спрямовані на те, щоб не втратити цей контроль. Створений у Лондоні на чолі з англійським бізнесменом Перкінсом Міжнародний комітет захисту англійських, французьких і бельгійських інтересів у нафтовому басейні Галичини, вибираючи між українською незалежною державністю і Польщею, віддав перевагу останній і підтримував її в загарбницькій війні проти ЗУНР. Союз польських гірників і металургів у квітні 1919 р. повідомляв, що його комітет докладає чимало зусиль для приєднання Бориславського басейну до Польщі, оскільки передача його нафтових родовищ Україні “була б для нього виразом смерті”⁶².

З окупацією Східної Галичини Польщею розгорнулася спекуляція нафтовими, газовими і лісовими багатствами краю. При сприянні польського уряду активи німецьких та австрійських нафтових фірм потрапили здебільшого до французьких монополій, які зосередили в своїх руках половину виробництва нафтової промисловості⁶³, а також до американських концернів. Обділеними себе вважали англійські нафтопромисловці, які впливали на зволікання вирішення галицького питання на користь Польщі. Тоді як Франція орієнтувалася на сильну Польщу, як протизвагу Німеччині в Європі, і тому домагалася польської анексії Східної Галичини, Англія, навпаки, виходячи з власних інтересів, підтримувала державну незалежність останньої.

З ініціативи Англії 8 грудня 1919 р. Верховна рада Антанти визначила східний кордон Польщі по лінії, на схід від якої проживала українська й

білоруська етнічна більшість. Цей кордон мав проходити через Гродно — Ялувку — Немирів — Брест-Литовськ — Дорогуськ — Устилуг, на схід від Грубешова через Крилув і далі на захід від Рави-Руської й на схід від Перемішля аж до Карпат ⁶⁴.

Питання про кордон Польщі з радянськими республіками набуло гостроти у зв'язку з рядом поразок польської армії в радянсько-польській війні. Щоб відвернути катастрофу і попередити “експорт радянської революції” на захід, 10 липня 1920 р. у м. Спа (Бельгія) зібралася конференція держав Антанти, які постановили надати Польщі термінову допомогу. Того ж дня остання уклала з державами Антанти угоду, згідно з якою визнавала названу вище лінію своїм тимчасовим східним кордоном. Західні партнери брали на себе зобов'язання бути посередником у війні Польщі проти Радянської країни. Окремим пунктом угоди передбачалося скликати в Лондоні конференцію представників Польщі, радянської Росії, Фінляндії, Литви, Латвії й Східної Галичини з метою досягнення “справедливого миру з Польщею та її європейськими сусідами” ⁶⁵. Як видно із змісту угоди, держави Антанти продовжували вважати Польщу тимчасовим окупантом Східної Галичини, а отже, й домагання галицького уряду в екзилі щодо відновлення західноукраїнської державності мало під собою міжнародно-правову підставу.

Згідно з рішенням конференції у Спа міністр закордонних справ Англії лорд Дж. Н. Керзон 12 липня 1920 р. надіслав радянській стороні ноту, в якій вимагав припинити наступ Червоної армії по лінії, яка пізніше одержала назву “лінія Керзона”, і підписати мир з Польщею. У відповідь на ультиматум уряд Росії заявив про свою готовність припинити наступ і почати переговори про мир без втручання інших держав. Проте Польща не погодилася на мирні переговори і дала згоду на них лише після того, як, скориставшись поразкою Червоної армії на Віслі, відновила окупацію західних українських і білоруських земель.

Скориставшись сприятливою для себе ситуацією, Польща на переговорах у Мінську і Ризі буквально нав'язала свої умови миру радянській стороні. З огляду на підготовку наступу проти армії Врангеля в Криму і зважаючи на можливість союзу його з Варшавою, партійно-радянське керівництво Росії прагнуло якнайшвидше закінчити війну з Польщею за уступку їй західних українських і білоруських земель. 23 вересня 1920 р. В. І. Ленін направив керівнику радянської делегації на переговорах у Ризі А. Йоффе телеграму, в якій дав директиву йти на максимальні територіальні поступки полякам, включаючи і Східну Галичину ⁶⁶. І польсько-радянський договір, підписаний у Ризі у попередньому (12 жовтня 1920 р.), і остаточному (12 березня 1921 р.) варіантах зігнував національні інтереси українського та білоруського народів і визнав кордони УСРР і БСРР по ріці Збруч і на північний схід від неї, тобто далеко на схід від “лінії Керзона”, яку країни Антанти уже визнали на Паризькій мирній конференції і з якою погодилася на конференції у Спа і польська сторона.

У вирішенні східногалицької проблеми важливу роль відіграв раніше непомічений істориками “великоукраїнський синдром” — острах Москви опинитися перед лицем об'єднаної суверенної Української держави. За свідченням В. Винниченка, який 1920 р. після розмов з партійно-радянськими лідерами Росії дійшов висновку, що “російські більшовики не бажають самостійної Східної Галичини, ні її прилучення до радянської України” тому, що в обох випадках Східна Галичина “скріпила би визначно український елемент і його силу на великій Україні” і стала б “опорою небезпечної для більшовицької Росії реакції” ⁶⁷.

Вибираючи між миром з Польщею за її вимогою чи кордоном з нею по “лінії Керзона”, офіційна Москва обрала перше. Вона знехтувала вимоги галицьких українців щодо самостійності Східної Галичини. Навпаки, “група Раковського”, що обіймала тоді владу в Україні, підтримувала їхнє прагнення до незалежності⁶⁸, але у практичному сенсі вирішення цього питання виявилася неспроможною.

Саме урахування неоднозначних підходів Москви і Харкова до розв’язання галицької проблеми й визначило тактику галичан на переговорах у Ризі. Галицька делегація, до якої входили К. Левицький (керівник), О. Назарук, Л. Мишуга і Є. Брайтер, виконуючи інструкцію екзильного уряду, намагалася схилити радянську делегацію до ідеї повного визволення Галичини з-під польської окупації, не виключаючи при цьому і приєднання її до радянської України. А коли були підготовлені умови прелімінарного Ризького миру, за яким Україна без попередньої згоди її народу була поділена між Росією і Польщею, делегація галичан, балансуючи між Сходом і Заходом, 7 жовтня заявила, що “справа державної самостійності Східної Галичини в найкоротшому часі повинна бути остаточно вирішена світовою конференцією”⁶⁹.

Щоправда, ставлення держав-переможниць у Першій світовій війні, зокрема Верховної ради Антанти, яка присвоїла собі право міжнародного трибуналу в українській Галичині, постійно змінювалося на користь польських окупантів. З іншими українськими землями (Західна Волинь, Холмщина, Підляшшя й Полісся) Рада послів Антанти пізніше впоралась ще простіше, ніж з Галичиною, навіть фігового листка автономії та охорони прав національних меншин у них не зажадала, визнавши їх за Польщею.

Таким чином, проблеми соборності і державності українського народу вирішувалися двома альтернативними державними утвореннями в Західній Україні на основі взаємовиключних підходів, в яких гору взяли не загальнонаціональні, а соціально-класові інтереси різних за майновим станом верств населення, за якими стояли відповідні політичні сили. Тоді як правочентристські угруповання після “порозуміння” петлюрівців з пілсудчиками почали орієнтуватися на регіональну національно-демократичну державність, побудовану на приватновласницькій економічній основі, ліві, засліплені більшовицькими стереотипами, у більшості своїй домагалися возз’єднання в єдиній державі всього українського народу на основі того суспільного ладу, який уже існував у радянській Україні.

¹ Карпенко О. Ю. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні в 1918—1923 рр. // Наукова конференція істориків: Тези доповідей і співдоповідей. — Львів, 1956. — С. 3; Його ж. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р. // 3 історії західноукраїнських земель (Відп. ред. І. П. Крип’якевич). — К., 1957. — Вип. 1. — С. 59—90.

² Компанієць І. Правдиво висвітлювати історію революційного руху на західноукраїнських землях // Рад. Україна. — 1958. — 10 верес.

³ Герасименко М. П., Кравець М. М., Ковальчак Г. І. До питання про характер подій у Східній Галичині на початку листопада 1918 р. // Укр. іст. журн. — 1959. — № 3.

⁴ Тищик Б., Вівчаренко О. Західноукраїнська Народна Республіка 1918—1923 рр. — Коломия, 1993; Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР. — Львів, 1995; Литвин М. Українсько-польська війна 1918—1919 рр. — Львів, 1998; Макарчук С. А. Українська республіка галичан. — Львів, 1997; Кравський О. Східна Галичина і Польща в 1918—1923 рр. Проблема взаємовідносин. — К., 1998.

⁵ Чоповський В. Ю. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918—1939). — Львів, 1993; Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції (20—50-ті роки XX ст.). — К., 1994.

- ⁶ В а с ю т а І. К. Нариси політичної історії Західної України 1918—1939 рр. — Львів, 2001.
- ⁷ К у з ь м а О. Листопадові дні 1918 р. — Львів, 1931. — С. 31.
- ⁸ Держ. архів Львів. обл., ф. 1, оп. 52, спр. 455, арк. 23 (далі — ДАЛО).
- ⁹ К р е з у б А. Нарис історії українсько-польської війни, 1918—1919. — Львів, 1933. — С. 33; К у з ь м а О. Назв. праця. — С. 42—43; ДАЛО, ф. 129, оп. 1, спр. 108, арк. 19.
- ¹⁰ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 455, арк. 31.
- ¹¹ Українська загальна енциклопедія. — Львів; Станіслав; Коломия, без року видання. — Т. 3. — С. 1002.
- ¹² ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 155, арк. 33, 35.
- ¹³ Там же, арк. 37—38.
- ¹⁴ Там же, спр. 455, арк. 46—47.
- ¹⁵ Там же, арк. 47.
- ¹⁶ Там же, спр. 455, арк. 38—39.
- ¹⁷ Там же, спр. 1031, арк. 60.
- ¹⁸ Там же, спр. 455, арк. 44.
- ¹⁹ М а н у с е в и ч А. У Вислы, 20-й год... или почему история не терпит фальши // Правда. — 1990. — 14 авг.
- ²⁰ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 455, арк. 48.
- ²¹ В і д н я н с ь к и й С. Україна та “українське питання” в політиці Чехословаччини // Українська державність у XX столітті: Історико-політичний нарис. — К., 1996. — С. 182.
- ²² ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 2856, арк. 1.
- ²³ Там же.
- ²⁴ Там же.
- ²⁵ Там же, спр. 455, арк. 71.
- ²⁶ Там же, арк. 71—77.
- ²⁷ Там же, арк. 80.
- ²⁸ Вісник державних законів і розпорядків ЗОУНР. — 1919. — Вип. 3. — С. 10.
- ²⁹ Там же. — Вип. 7. — С. 45.
- ³⁰ Там же. — Вип. 3. — С. 19.
- ³¹ Вісник державного секретаріату військових справ. — Станіслав. — 1919. — № 10. — С. 1—3.
- ³² Там же. — С. 5.
- ³³ Республіка. — 1919. — 8 трав.
- ³⁴ П а н ч у к М. І. “Білі плями” героїчного літопису. — К., 1989. — С. 8.
- ³⁵ ДАЛО, ф. 271, оп. 1, спр. 1, арк. 7.
- ³⁶ П а н ч у к М. І. Назв. праця. — С. 10.
- ³⁷ К о м п а н і є ц ь І. І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст., 1900—1919. — К., 1960. — С. 337.
- ³⁸ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 1031, арк. 40.
- ³⁹ Там же.
- ⁴⁰ Возз’єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. — К., 1989. — С. 25.
- ⁴¹ Польська колонізація Східної Галичини. — Відень, 1921. — С. 3.
- ⁴² Л о з и н с ь к и й М. Галичина в рр. 1918—1920. — Відень, 1922. — С. 99.
- ⁴³ Республіканець. — 1919. — 6, 9 березня.
- ⁴⁴ Там же. — 3 квіт.; Л о з и н с ь к и й М. Назв. праця. — С. 101.
- ⁴⁵ ДАЛО, ф. 271, оп. 1, спр. 299, арк. 202.
- ⁴⁶ Під прапором Жовтня, 1917—1920: Документи і матеріали. — Львів, 1957. — С. 123, 128; К о м п а н і є ц ь І. І. Назв. праця. — С. 318—340, 343.
- ^{47—48} Стрілець. — 1919. — 20 верес.
- ⁴⁹ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 455, арк. 62.
- ⁵⁰ Л и т в и н М. Р., Н а у м е н к о К. Є. Історія галицького стрілецтва. — Львів, 1991. — С. 157—158.
- ⁵¹ Ц ь о к а н Іл. Від Денікіна до більшовиків: Фрагменти споминів з Радянської України. — Відень, 1921. — С. 11.
- ⁵² Л о з и н с ь к и й М. Назв. праця. — С. 98.
- ⁵³ Там же. — С. 211.

⁵⁴ Цит. за кн.: Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. — С. 43—44.

⁵⁵ Вперед. — 1920. — 5, 26 верес.

⁵⁶ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 2856, акр. 23; Кривава книга. — Відень, 1921. — Ч. 11. — С. 167; К у р и л о В. М., П а н ч у к М. І., Т р о я н М. В. В авангарді боротьби за возз'єднання. — К., 1985. — С. 62.

⁵⁷ В а с ю т а І. К. Селянський рух на Західній Україні в 1919—1939 рр. — Львів, 1971. — С. 23—26.

⁵⁸ К о к о Е. Przed ruskimi preliminarzami: Ukraińcy galicyjscy między wschodem i zachodem // Другий міжнародний конгрес українців: Історія. — Ч. 2. — Львів, 1994. — С. 25—28.

⁵⁹ Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. — С. 48—49.

⁶⁰ Л е н і н В. І. Повне збір. творів. — Т. 51. — С. 265.

⁶¹ S z z e r a Ń s k i A. Stan wytwórczości przemysłowej i górnictwa Halicyi w roku 1910. — Lwów, 1912. — S. 207.

⁶² Czasopiśmo górniczo-hutnicze. — 1919. — Zeszyt 4. — S. 97.

⁶³ В а с ю т а І. К. Розвиток капіталістичних відносин у нафтовій промисловості Західної України // Укр. іст. журн. — 1965. — № 3. — С. 52.

⁶⁴ ДАЛО, ф. 1, оп. 52, спр. 455, арк. 72—73.

⁶⁵ Л о з и н с ь к и й М. Назв. праця. — С. 213.

⁶⁶ Див.: Л е н і н В. І. Повне збір. творів. — Т. 51. — С. 286.

⁶⁷ Цит. за: П а в л ю к О. В. Радянофільство Є. Петрушевича: переконання чи вимушеність? // Укр. іст. журн. — 1997. — № 3. — С. 115.

⁶⁸ Там же.

⁶⁹ Л о з и н с ь к и й М. Назв. праця. — С. 215.

